

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ТА ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ

*Добіжа Василь Васильович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загальнонаукових і
гуманітарних дисциплін ВІЕ ТНЕУ*

УДК: 336.225.3-058.13(477)

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В дослідженні розкривається роль середнього класу як головного елементу структури громадянського суспільства. Доведено, що саме політична еліта визначає ставлення держави до громадян. Визначені причини повільного розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: *громадянське суспільство, середній клас, податок, політична еліта.*

В исследовании раскрывается роль среднего класса как главного элемента структуры гражданского общества. Доказано, что именно политическая элита определяет отношение государства к гражданам. Определены причины медленно развития гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *гражданское общество, средний класс, налог, политическая элита.*

The study reveals the role of the middle class as the main element of civil society. It is proved that the political elite determines the state's attitude towards citizens. Certain causes of slow development of civil society in Ukraine.

Keywords: *civil society, middle class, tax, the political elite.*

Масштаб і характер розвитку демократії залежить від того, як функціонує система «держава – громадянське суспільство», оскільки тільки останнє спроможне сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі.

Громадянське суспільство вже досить давно стало атрибутом сучасної людської цивілізації, хоча й виступає зараз деінде реальністю, або найближчим завданням чи ідеалом. Україна також декларує поступ в напрямі становлення й розвитку повноцінного громадянського суспільства.

Проте вимагає відповіді запитання — наскільки визначальна роль політичної еліти в процесі становлення громадянського суспільства і взаємодії із ним?

Головним чинником, який визначає основи соціального порядку (довіру чи недовіру громадян до влади і закону), є політична еліта. Саме вона визначає ставлення держави до громадян. За умов довіри політична еліта є служником громадянського суспільства, організатором ефективних і якісних соціальних послуг.

В іншому ж випадку розвиваються патерналістські нахили політичної еліти, яка прагне контролювати все і кожного під приводом піклування про особу, служить власним інтересам і організує неефективні для суспільства механізми власного збагачення.

Між тим, і про швидкість та послідовність перетворень, і про застосовність концепції громадянського суспільства до «не західних» умов писалося немало. Так, Ф. Фукуяма в статті «Примат культури» [6] писав про чотири рівні, на яких має відбуватись зміцнення демократії: ідеологія, інституції, громадянське суспільство, культура. Зміни на рівні громадянського суспільства, за його словами, відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їх швидкість значною мірою залежить від особливостей культури.

Невід’ємною складовою структури громадянського суспільства є його економічна основа – недержавна власність на засоби виробництва (індивідуальні, сімейні господарства, акціонерні товариства, кооперативи). Наявність власності на засоби виробництва робить їх

незалежними від держави в економічному відношенні. Громадянське суспільство є противагою державі у її прагненні до панування над суспільством. Покликанням громадянського суспільства стає відстоювання перед державою інтересів громадян та їх груп, а також права на їх самоорганізацію.

Важливим шляхом утвердження громадянського суспільства є формування його економічної основи, звільнення економіки від адміністративного і політичного впливу, передача певних функцій власності до рук окремих індивідів і колективів.

Середній клас – складне соціальне утворення, що з'являється в результаті соціального добору за умов ринку, найбільш активна частина суспільства, наділена такими ознаками, як характер прибутку, спосіб життя, освіта, тип мислення, соціальний престиж, надзвичайно високий рівень соціальної мобільності і взаємообміну. Коли у людини є власність, акції, оренда яка надійно захищена законом, то вона отримує впевненість в собі і в майбутньому. Зіткнення інтересів окремих товаровиробників утворює ринок. Чи може людина найманої праці бути громадянином і проявляти політичну волю?

Розуміючи це владна еліта проводить цілеспрямовану політику на обмеження чисельності представників середнього класу, в тому числі і через фіскальну політику. Головне завдання податкової системи і, відповідно, податкового законодавства будь-якої країни, полягає у вирішенні головної проблеми – спрощення системи сплати податків. Про нагальність цієї проблеми для нашої держави красномовно свідчить те, що за показниками Світового банку Україна посідає 183-є місце з 185 країн за легкістю сплати податків. Нашими сусідами по рейтингу є Конго і Венесуела. За іншими показниками падіння у порівнянні з попереднім роком зафіксовано: критерій «закриття бізнесу» – на п'ять позицій, до 150-го місця, критерій «реєстрація власності» – на чотири позиції, до 164-го місця, критерій «доступність кредитів» – на дві позиції, до 32-го місця і за критерієм «захист інвестицій» – на одну позицію, до 109-го місця [4]. За підрахунками Світового банку в Україні передбачено 135 податкових платежів на рік, тоді як в країнах Східної Європи і Середньої Азії – в середньому близько 41,7, а в розвинених країнах – 14,2.

Саме представники малого і середнього бізнесу були рушійною силою революційних подій 2004 року. Вони прагнули радикальних змін у суспільстві, у них був вільний час для активної громадянської діяльності та надійна матеріальна база для довгого спротиву. Їх неможливо було залякати звільненням чи не виплатою заробітної плати. Перебуваючи на передовій української економіки, ці люди і зараз вимагають прозорих і стабільних правил, гарантій прав їх невеликої власності, продуманої державної економічної політики, поваги.

Про останнє красномовно свідчить Майдан підприємців, що постав з листопада по грудень 2010 року після прийняття Верховною Радою початкової редакції Податкового кодексу (далі ПКУ). В акціях спротиву взяли участь близько 20 тисяч громадян. Схожі заходи відбуваються і в інших регіонах України від Львову до Харкова. Під тиском податкового майдану влада була змушена піти на відступ і почати перемовини з підприємцями. Втім владна еліта погоджується на діалог з громадянським суспільством лише вимушено, коли під Верховною Радою збираються багатотисячні мітинги.

Про посилення протестних настроїв у суспільстві і невдоволення різних соціальних груп політикою влади свідчить і виступ 20 вересня 2011 року. Близько 10 тисяч афганців і ліквідаторів аварії на ЧАЕС прийшли під стіни Верховної Ради вимагаючи повернення пільг 16 категоріям громадян, що їх намагався обмежити Кабінет Міністрів України. Вперше в історії України відбувся штурм парламенту. Влада знову йде на поступки стверджуючи що доопрацює законопроект.

Останні виступи чорнобильців та афганців під Верховною Радою засвідчили, що у важливий час проведення реформ у суспільстві, часто – непопулярних у владі відсутні механізми діалогу з громадянами. Проте позитивним моментом для суспільства є формування у владної еліти «майданної» фобії що своїм корінням сягає у 2004 рік.

Можна передбачити, що успішність організованих виступів, якщо вони змусять владу йти на поступки, стимулює й інші категорії населення - лікарів, вчителів та інші соціальні

групи - об'єднуватися і боротися за свої права. Проте відсутність акцій протесту з боку цих категорій громадян свідчить не стільки про лояльність до чинної влади скільки про відсутність дієвого профспілкового руху, щоб опікуватися про права своїх членів і міг би організувати і спрямувати громадян.

Середній клас називають основою і гарантом зміцнення держави. Будучи фінансово забезпеченим, а значить, самодостатнім і вільним, він як ніхто інший зацікавлений у стабільності і сталості держави, адже це гарантує збереження і недоторканість власності. Саме середній клас визначає моральні стандарти суспільства, а через участь у виборах виконує функції носія демократії і політичних свобод. Займаючи проміжне становище між надбагатими і бідними, клас дрібних і середніх власників нівелює антагонізми і протистояння між верхами і низами.

А як ідуть справи в Україні? Досить плачевно. У малому і середньому бізнесі зайнято лише 15% усіх працездатних громадян. Частка сектора у ВВП країни впала з 16% до 10% у 2010. Для порівняння в країнах Євросоюзу, США, Китаї частка малого і середнього бізнесу у ВВП перевищує 50 %. Відповідно виходимо на цифру 10-15 % - чисельність середнього класу в Україні, проти 50-70% у країнах Європи.

За дванадцять років існування спрощеної системи оподаткування кількість платників єдиного податку збільшилася майже у 14 разів - з 95 тисяч осіб до 1,3 мільйона осіб, а надходження до бюджету від його сплати зросли у 32 рази - з 127 мільйонів гривень у 1999 році до 4,1 мільярда гривень у 2009 році. При цьому «спрошенці» створили понад 1,2 мільйона робочих місць [1].

Н думку багатьох експертів, ПКУ полегшує життя представників великого бізнесу, на відміну від малого і середнього, які особливих пільг після його прийняття не відчувають.

Чому ж влада в новому кодексі врахувала інтереси великого бізнесу – саме йому вигідно зниження ставок за основними видами податків, - в ефірі одного з телеканалів пояснив Михайло Бродський, урядовий уповноважений з питань дерегуляції. За його словами в Україні 1 400 великих підприємств формують 85 % усього Пенсійного фонду, податку на прибуток та інших надходжень. І відповідно держава повинна піклуватися і дбати про своїх головних спонсорів.

Саме такий механізм «підкування» і закладений в ПКУ. Основна ставка податку на прибуток на 1 січня 2011 р. становить 25%, до 1 січня 2016 р. ця ставка поступово зменшуватиметься та в подальшому відповідно до ст. 151 ПКУ становитиме 16%. Пункт 6 ст. 154 ПКУ передбачає введення з 1 квітня 2011 р. до 1 січня 2016 р. податкових канікул, тобто застосування нульової ставки податку на прибуток для платників даного податку [3, с. 112]. Під цю категорію підпадають підприємства легкої промисловості, судно- і авіабудування, готельний бізнес.

Маємо зазначити, що малий бізнес ніде у розвинених країнах не несе ніякої соціальної відповідальності і не сплачує багато податків. Його найважливіша функція - самозайнятість та створення робочих місць.

Пункт 1.12 ст. 139 ПКУ передбачає, що платники ПДВ не можуть включати витрати, понесені у зв'язку із придбанням товарів (робіт, послуг) та інших матеріальних і нематеріальних активів у фізичної особи - підприємця, що сплачує єдиний податок у валові видатки[3, с. 336].

Простіше кажучи кодекс позбавляє юридичних осіб права відносити закупки товарів та послуг фізичних осіб на валові витрати і в собівартість продукції, їх потрібно відносити до прибутку. Отже, підприємці матимуть більший прибуток, відповідно, платитимуть з нього більше податків. Фактично відбувається наступ на верству привілейованих самозайнятих підприємців. Здебільшого, це професіонали, що відкрили свою справу, послуги яких більш якісні і дешевші, ніж послуги фірм. Зазвичай це консультанти, перевізники, виробники комплектуючих. Україні може загрозувати поринання у схеми 1990-х років, коли розрахунки між юридичними особами і фізичними особами здійснювалися у готівці, велася подвійна бухгалтерія і податки не платилися взагалі.

Запровадження ПКУ призвело до відходу в «тіньовий» сектор більше 30% малого бізнесу країни. Про це повідомив голова Ради підприємців при Кабінеті міністрів Леонід Козаченко під час засідання Економічної ради громадських об'єднань, асоціацій промисловців, роботодавців і підприємців. «Більше 30% малого бізнесу України пішло в тінь через неможливість пристосуватися до ПКУ і забезпечити виконання передбачених ним вимог. Малому бізнесу складно пристосуватися до такого важкого податкового законодавства, оскільки навіть великий бізнес вважає ПКУ досить складним», - наголосив Козаченко. На його думку в існуючому податковому законодавстві не можуть до кінця розібратися навіть самі податківці.

Крім того, голова Українського союзу промисловців і підприємців Анатолій Кінах в ході засідання повідомив, що в другому кварталі 2011 року кількість фізичних осіб-підприємців скоротилося більш ніж у 2,5 рази в порівнянні з аналогічним періодом 2010 року - з 83 тисяч до 31 тисяч [5].

З огляду на те, що в розвинених країнах в малому та середньому бізнесу діє більша частина підприємств (70-80 відсотків), тобто 50 - 70 відсотків ВВП виробляється саме в секторі малого бізнесу, Україна не буде мати змоги досягти рівня економічного розвитку цих держав при існуючій у чинному законодавстві регламентації щодо малих підприємств.

Філософія ПКУ проста - влада хоче побудувати державу з невеликою кількістю корпорацій і з мільйонами найманих працівників, і це відвертий наступ на будь-яку можливість створення середнього класу в країні.

Проте такий шлях розвитку приведе до латиноамериканської моделі побудови суспільства, а політика «закручування гайок» може завершитися арабським сценарієм.

Державу сприйматимуть і поважатимуть громадяни, якщо вона не буде воювати з ними. Це можливо за наявності політичної волі, внесенні змін до низки законів (Податкового кодексу, виборчого законодавства); сприйнятті ЗМІ як партнерів, а не ворогів; запозиченні досвіду інших держав у сприянні малого і середнього бізнесу й належній підтримці освіти. Але сама влада на це кроки за власною ініціативою ніколи не піде, змусити її це зробити може лише громадянське суспільство, основою якого і є середній клас.

Причина суспільної неефективності сучасної української політичної еліти, — на думку Ю. Якименка та І. Жданова, — «не у відсутності знань і вмінь, а в тому, що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства» [6]. Дійсно, така потреба може диктуватися або моральними засадами еліти, або дієвими механізмами її політичної відповідальності, або тиском самого громадянського суспільства. Двох останніх чинників в Україні поки що немає. А мораль колишньої номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає. Незалежно від способу приходу до влади: або від представника радянської номенклатури, або зростання з кримінального середовища, або прихід від бізнесу періоду «первинного накопичення капіталу» у сучасного істеблішменту сформоване чітке і стійке відчуття винятковості і всездозволеності порівняно із рештою суспільства.

Проблема сучасної еліти в тому, що вона сприймає державу як велику корпорацію і веде себе відповідно. І зараз в багатьох країнах (в усякому разів більшості держав Європи, на які ми, як вважається щосили намагаємося орієнтуватися) вже не прийнято вважати що завдання політичної еліти зводяться до розподілу важелів державної влади і перерозподілу фінансових потоків. Політична еліта, якщо хоче залишатися при владі, там, в Європі, вимушена займатися множиною куди менш захоплюючих справ Піклуватися про економічний розвиток, соціальну гармонію, політичну стабільність тощо. Не від доброго життя, звичайно, а внаслідок того, що при зневазі цими питаннями виборці без жодних вагань обирають собі нових «елітаріїв» Саме вироблений століттями кастовий інстинкт самозбереження і служить для еліт одним з головних стимулів творчого пошуку і певного соціального альтруїзму. Унас, ясна річ, до такого ще дуже і дуже далеко. Іншої еліти у нас просто немає, тому і «маємо те, що маємо».Ті, хто належать до політичних еліт – а не до

системи, в якій зрослися бізнес і політика – зацікавлені у становленні громадянського суспільства. Бо тільки за таких умов буде стабільність влади.

Ті ж, хто поєднує політику з бізнесом і криміналом справді не хочуть якісних і структурних реформ, бо тоді будуть створені незручні і незвичні для них умови функціонування, механізми контролю за діями влади.

Аналіз даних вищезазначених проблем дає підстави зробити наступні висновки:

1. Слід констатувати, що сфера взаємодії правлячої еліти та громадянського суспільства якісних змін ще не зазнала. Характер ставлення можновладців до ініціатив та потреб пересічних громадян залишається переважно незмінним. Адже першими заходами влади на виступ чорнобильців і афганців були не детальний розгляд висунутих вимог, а двометровий паркан біля Верховної Ради, що був встановлений в ніч після виступів.

2. Активісти громадських організацій повинні стати постачальниками кадрів для еліти. Досить часто в демократичних країнах еліта формується з активістів опозиції, профспілок, громадських організацій. Ці люди набувають популярності і входять до числа еліти. Проте порушені кримінальні справи проти представників опозиції чинної владі значно нівелюватимуть політичну діяльність потенційних активістів.

3. Для отримання від влади бажаних результатів необхідно переходити від проплачених пенсійно-студентських виступів із нездійсненими політичними гаслами до точкових протестних акцій із конкретними соціальними чи економічними вимогами. При цьому постійно збільшуючи тиск на владу аж до досягнення бажаного результату.

4. Серед найбільш поширених причин повільного розвитку громадянського суспільства в Україні, на нашу думку, слід вважати: неприпустиме зволікання із втіленням у життя конкретних механізмів забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, та місцевого самоврядування з метою залучення громадськості до процесів прийняття державних рішень; переважно декоративний характер діяльності новостворених при органах державної влади та місцевого самоврядування громадських колегій, ігнорування їхньої участі у процесах розробки та прийняття важливих рішень; відсутність подальших кроків правлячої еліти у напрямку розвитку нею ж ініційованих громадських заходів.

Голова парламентського комітету з питань промислової, регуляторної політики і підприємництва Наталя Королевська повідомила, що на 2012 рік на фінансування МВС, СБУ і прокуратури заплановано в 1,2 рази більше, ніж на освіту, в 3,6 рази більше, ніж на медицину. Ще Карл Маркс стверджував, що держава, в якій поліцейський отримує платню, більшу, ніж вчитель, залишається поліцейською державою. Коментарі зайві.

Література:

1. Останні дні малого бізнесу в Україні. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/07/15/241731>. Заголовок з екрану.
2. Підприємці пішли в тінь і «вимерли» в 2,5 рази. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/13/>. Заголовок з екрану.
3. Податковий кодекс України. — К.: ДП «ІВЦ ДПА України», 2010. — С.336.
4. Україна відстала від Гондурасу за легкістю ведення бізнесу. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://finance.tochka.net/ua/10292-ukraina-otstala-ot-gondurasa>. Заголовок з екрану.
5. Якименко Ю. Україна у XXI столітті: виклики для політичної еліти / Ю.Якименко, Жданов І. // Дзеркало тижня. – 2003. - № 44 (469. – 15-21 листопада)
6. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. — New York, 1992. — P. 147.